

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

©Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN: 978-625-8201-46-8

Sertifika No: 50201

Kitabın Adı

Geçmişten Günümüze Filistin

Editörler

Tuğba VELİOĞLU

Faruk NARMANLI

Mahmoud BENRAS

Yayın Yönetmeni

Hüseyin Kader

Adem Saydan

Kapak/Mizanpaj

Halil YILMAZ

Baskı

Vizyon Basımevi Kağıtçılık Matb. San. Tic. Ltd. Şti.

Beylikdüzü OSB Orkide Cad.

No:1 / Z Beylikdüzü / İstanbul

Sertifika No: 52098

1. Basım

Ekim 2024

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarnesriyat.com.tr siparis@ensarnesriyat.com.tr

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE FİLİSTİN

Editörler

Tuğba VELİOĞLU

Faruk NARMANLI

Mahmoud BENRAS

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ9

BÖLÜM I TARİHSEL BAĞLAMDA FİLİSTİN

Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü Fethi, Şehre ve Şehir Halkına Muamelesi13
Abdulhalim OFLAZ

Filistin'in Kuvâ-yi Milliyesi: HAMAS.....31
Ali YILMAZ

1896-1948 Arap-Yahudi Münasebetleri.....51
Fethi YILDIRIM

Filistin Bölgesinde Yaşayan Arap Kabilelerin Kökenleri ve
Bölge Üzerindeki Etkilerinin Tespiti71
Hakan TEMİR

س د ق ل ا ح ت ث ي ذ ن ي م ل س م ل ا ب ج ج ي ت ا ر ت س ا99
Ömer ELBEYLİ

10. Yüzyıl İslâm Coğrafyacılarının Eserlerinde Filistin 111
Sinan TARİFCİ

Müslüman Devlet Başkanlarının Kudüs'te Gayrimüslimlere Yönelik
Uyguladıkları Hoşgörü Siyasetine Dair Örnekler129
Tuğba VELİOĞLU

Kalavun Dönemine Kadar (1279) Memlûk Hâkimiyetinde Gazze'de Siyasi-
Askeri Mücadeleler ve Bölgeye Yansımaları..... 145
Şehri KARAKAŞ

Baybars Döneminde Haçlılardan Alınan Filistin Sahil Kaleleri157
Musa DEMİR

Osmanlı'nın Son Dönemi ve Birinci Dünya Savaşı Sonrası Filistin'in Durumu	167
Salih KILIÇKAYA	

BÖLÜM II

İSLAMİ İLİMLER BAĞLAMINDA FİLİSTİN

Mescid-i Aksâ ve Kudüs'ün Faziletini Beyan Eden Rivayetlerle İlgili Yahudi Oryantalist Meir Kister'in Görüşlerinin Değerlendirilmesi	179
İbrahim KUTLUAY	

Kur'ân'da Allah'ın Lânetlediği Bir Kavim: Yahudiler	205
Mustafa TUNÇER	

Kubbetü's-Sahra Kitâbelerindeki Kur'ân Âyetlerinin Tahlili	221
Hayrunnisa NEFES	

Mâlik Bin Nebî Zaviyesinden Filistin Davası	237
İbrahim SAYLAN	

Filistin'de Bir Kârî: İbnü'l-Kabâkîbî	253
Lokman YILMAZ	

اهوحنه او اتفو هفقومو آينيطسلفلا آيضقلا في يواضرقلا فسويخ يشلا دوهج	271
Mehmet Emin NAS	

Gazze Kökenli Bir Müfessir: İmam Şafî ve <i>Ahkâmu'l-Kur'an</i> Adlı Tefsiri	325
Yusuf YURT	

Filistin Topraklarına İşaret Eden Kur'an Kavramları ve Müfessirlerin Konuya Yaklaşımları	359
Enver POLATOĞLU	

BÖLÜM III

DİNİ OLUŞUMLAR BAĞLAMINDA FİLİSTİN

Pratik Siyonist Şiddetin Pasif Teorileri: Post-Buberyen Dönem Yahudi Düşüncesinde Vaadedilmiş Toprak ve Kudüs Yaklaşımları	373
Mustafa ALICI	

Sara'nın Oğlu Hacer'in Oğluna Karşı: Talmud Teo-Politiğinde "Öteki" Olarak Filistinli Arap	403
Hamza ÜZÜM	
Filistin'de Tarikatlar ve Etkileri	429
Mustafa Şeref AYDIN	
Tarihten Günümüze Filistin ve Dürzîler	447
Ümit ERKAN	
Humeynî ve Filistin Meselesi	469
Mustafa YÜCE	
Günümüz Kudüs ve Çevresinde İslam Mezhepleri	483
Sümeyye AYKUT	

BÖLÜM IV SANAT BAĞLAMINDA FİLİSTİN

فلسطين بين سرديتي الاحتلال والتحرير	511
أحمد زيغمي	
Kur'an'daki Mescid-i Aksâ'dan Kubbetü's-Sahrâ'ya: Mekansal Değişimin Toplumsal Tezahürleri	521
Eyüp NEFES	
Amir Şemmah'ın Şeyh Ahmet Yasin Ümmeti Uyandıran Şehid ve Şehid Abdülaziz Rantisi Hatıralar Adlı İki Eseri	551
İbrahim DAĞILMA	
Filistin'in Müzikal Haykırışları	565
Mustafa TOPŞİR	
أبيداً أسارد- نير صاعملا نيروسنا ءارعتنا نويغ في نيطسلف Çağdaş Suriyeli Şairlerin Gözünden Filistin: Bir Edebiyat İncelemesi.....	573
قتيبة الإبراهيم	

Mescid-i Aksâ'daki Mimari Faaliyetlerin Görkemli Dönemi:
 Kanûnî Saltanatı.....603
 Gülşen SOYCAN

Filistin'de Yaşananların Anlaşılmasında Kültür, Sanat ve Edebiyatın Rolü....625
 Nurgül ÖZER-Mustafa GÖREGEN

BÖLÜM V DİN BİLİMLERİ BAĞLAMINDA FİLİSTİN

Değer Bilinçlendirmesine Katkısı Bağlamında Filistin Halkının Varoluş
 Mücadelesine Eğitimsel Bir Bakış.....639
 Hüseyin ALGUR

Dini Dışlayıcılık Bağlamında Yahudi “Seçilmişliği” Kavramı.....655
 Mustafa ÇAKMAK

س دقلا ي فآير معلا نة سردملا673
 Ramazan DİLER - Esat LAYEK

للغنف الحربى عند متابعة الفضائى ضد الإنسانية الوقع النفسى687
 عائدة فرجات

Dini Dışlayıcılık Bağlamında Yahudi “Seçilmişliği” Kavramı

Mustafa ÇAKMAK*

Giriş

Dini dışlayıcılık, en genel olarak ilahî hakikatin tek bir dinin tekelinde olduğu veya ilahî kurtuluşun tek bir inancın mensuplarına hasredilmiş özel bir ayrıcalık olduğu iddiası ile varlık bulur.¹ Dinlerin büyük bir bölümü bu iddiayı kendi inançlarını merkeze alarak dillendirir. Yahudilik söz konusu olduğunda ise İsrailoğulları'nın seçilmiş bir kavim olarak dünyadaki diğer milletlerden farklı bir konumda olduğuna dair teolojik bir inanç gündeme gelir. Bu durum seçilmişlik fikrinin dini çeşitlilik gerçeği karşısında nasıl bir anlamı olabileceği sorusunu doğal olarak tartışmanın merkezine çekmektedir.

İsrail, Tanrı'nın bir taraftan seçtiği ve ahitleştiği bir topluluğun ismi, diğer taraftan bu topluluğa vaat edilmiş (Kenan/Filistin) topraklarına verilen bir isim olarak anlaşılmalıdır. Kur'an'da Hz. Yakub'un soyundan gelip Hz. Musa şeriatını kabul eden Yahudileri ifade etmek üzere “Benî İsrail” (İsrailoğulları), “hûd”, “hâdû” ve “yehûd” (Yahudi) sözcükleri kullanılır. İsrailoğulları veya Yahudiler Tanrı tarafından seçilen, belirli vaatlerle kendileriyle ahit yapılan bir topluluğu ifade eder. Ahitle temellenen seçilmişlik inancı bir kavmin Tanrı nezdinde özel bir değere sahip ve ilahî kurtuluşa vesile olup olmadığı tartışmasını gündeme getirmektedir.

Yahudi dini geleneğini oluşturan farklı kaynak ve yorumlardan bahsedilebilir. Bunlar Tanah ve bunların Rabbinik yorumları, Talmud'u ve Talmud'un

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafa.cakmak@giresun.edu.tr.

1 Dünyada varlığına şahit olduğumuz dini çeşitliliği açıklama girişimlerinde genel olarak üçlü bir kavramsal tasnif kullanılır: *Dışlayıcılık*, *Kapsayıcılık* ve *Çoğulculuk*. Dışlayıcılık, ilahî hakikate sahip ve ilahî kurtuluşa vesile olabilecek tek bir dini geleneğin var olabileceğini iddia eder. Kapsayıcılık, ilahî hakikati yalnızca tek bir dini geleneğin temsil ettiğini kabul etmekle birlikte, belli şartlar içinde başka dinlere mensup bazı insanların da ilahî kurtuluşa kavuşmasının mümkün olduğunu dile getirir. Çoğulculuk ise tek bir dinin ilahî hakikati içerdiği iddiasını reddeder ve genel olarak dinleri aynı ilahî hakikatin farklı tezahürleri olarak değerlendirir. Bu üçlü tasnifin ayrıntıları için bk. Mustafa Çakmak, *Dinsel Kapsayıcılık* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014).

hukuki, ahlaki ve teolojik pasajlarına ilişkin Talmud sonrası oluşan Rabbinik literatür, orta çağ ve modern dönem Yahudi felsefesi çalışmaları ve ayrıca tarih boyunca Yahudi halkının yaşam deneyimleridir. Ancak Yahudi dini geleneği mevzu bahis olduğunda, belli konularda bir uzlaşma görülse bile homojen bir toplumdaki ve güçlü bir teolojik uzlaşmadan bahsetmek pek de kolay değildir. Zira Tanrı ile yapılan ahitler ve seçilmişlik kavramıyla ilgili olarak farklı anlayış ve yorumlar söz konusu olabilmektedir.

Tanrı ile yapılan ahitlerin ve buna bağlı vaatlerin Yahudi teolojisi açısından önemli olduğu açıktır. Yahudiliğin antlaşmaya dayalı bir inanç olduğu söylenebilir. Yahudi teolojisinde genel olarak insanoğlunun üç kategoriye ayrıldığı görülür: (1) Ahit yapılmış ve dolayısıyla seçilmiş Yahudiler, (2) Yahudiler dışında Nuh ahdi çerçevesinde sorumlulukları belirlenmiş inananlar, (3) Tek Tanrı'nın varlığıyla çelişkili, ayrıca Nuhî yükümlülükleri bile yerine getirmeyen paganlar (putperestler).

Yahudilik, en genel olarak Tanrı ile Yahudi halkı arasındaki Kutsal Kitaba dayalı bir ahidin ürünüdür. Bu kutsal ahit Hz. İbrahim ile başlatılmış ve daha sonra İshak, Yakup ve onların soyuna miras bırakılmıştır. Nihâ olarak İsrailoğulları Hz. Musa'nın öncülüğünde Mısır'daki kölelikten kurtulup Sina vahyini kabul ettiğinde ulusal bir ahde dönüşmüştür. Bu ahit sonrası, Rabbinik gelenek içinde şekillenmiş, sadece Yahudileri ahitle bağlayan 613 ilahî emir (*mitzvot*) belirlenmiştir. Fakat Rabbinik gelenekte 613 emirle sorumlu Yahudilerden farklı olarak, Yahudi olmayan insanlar için Nuh ahdi olarak isimlendirilen ve 7 buyruktan oluşan evrensel bir ahitten daha bahsedilir. Bu evrensel temel ahlaki doğrulara sadık kalarak yaşayan Yahudi olmayan tüm insanlar, putperest olmadıkları sürece, Rabbinik gelenekteki deyimle *benei Noah* (Nuh'un çocukları) olarak kabul edilir.

Tevrat büyük tufandan sonra Tanrı'nın Nuh ve onun soyundan gelenlerle, yani tüm insanlıkla bir antlaşma yaptığını anlatır.² Yahudi öğretilerine göre bu ahit tam olarak yedi buyruktan oluşur: (1) Tanrı'nın ismini mübarek kılmak ve ona lanet okumamak, (2) Hırsızlık yapmamak, (3) Gayrı-meşru cinsel ilişkide bulunmamak, (4) Putperest olmamak, (5) Cinayet işlemek (6) Canlı bir hayvanın uzvunu yememek, (7) Adil bir yargı sistemi oluşturmak ve hukuka uyulmasını sağlamak. Ama ilginç bir biçimde bu durumda Hz. Musa'dan nesiller önce yaşadığı için örneğin İsrailoğulları'nın ataları olarak kabul ettikleri Hz. İbrahim, aslında teolojik anlamda Nuhî statüde bir insandı. Zira Hz. Musa'ya Sina'da

2 Yaratılış 9:1-7.

verilen vahiy ve sonrasında Rabbinik gelenek içinde şekillenen 613 buyruğa muhatap değildi. Bu çoğu zaman dikkatten kaçırılan bir noktadır.³

Teknik olarak Yahudi olmayan bir Nuh'ın Yahudilerin inandığı biçimiyle bir Tanrı'ya inanmasının gerekmediğini belirtmek önemlidir.⁴ Bu antlaşmayla ilişkili yükümlülükler, münhasıran olmasa da öncelikle ahlaki yükümlülüklerdir. Nuhî statüdeki insanlar en fazla, dünyaya ahlaki bir düzen yerleştiren ve bu düzeni ihlal eden insanların cezalandırılmasını sağlayan genel bir yaratıcıya inanmak zorunda olabilirler. Aslına bakılırsa Nuh ahdinin varlığı aslında Yahudi teolojisine dini çeşitliliği anlamlandırması için iyi bir fırsat vermektedir. Zira Tanrı'nın *her insanı kendi suretinde yaratmış* olduğuna inanç bu ahdin varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Buna göre tüm insanların belirli içsel niteliklerle donatılmış olması beklenir. Eğer öyleyse, tüm insanlığın Yaratıcısının ilahî sevgiyi tek bir insanla veya toplumla sınırlaması mümkün değildir. Tanrı bir şekilde tüm kullarıyla sevgi ve sorumlulukla ilişki kurmalıdır. Evrendeki tüm varlığın yaratıcısı olan Tanrı'nın, etnik aidiyeti her şeyin temeline yerleştirmesi beklenemez.

Bu çalışmada öncelikle seçilmişlik kavramının Yahudi teolojisi açısından ne anlama geldiği, bu inanca kaynaklık eden sebeplerin neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Ardından bu seçilmişlik inancının, dünyada yadsınamaz bir gerçekliğe dönüşmüş olan dini çeşitlilik gerçeği karşısında nasıl bir anlamı olabileceği tartışılmaktadır. Özellikle seçilmişlik ile dini dışlayıcılık arasındaki ilişki bu çalışmanın asıl tartışma zeminini oluşturmaktadır.

1. Seçilmişliğin Anlamı

Bu meseleyi değerlendirirken en öncelikli iş doğal olarak Yahudi seçilmişliğinin neliği üzerinde durmak olacaktır. Seçilmişliğin üç farklı boyutundan sözü edilebilir: (1) Tanrı, Yahudilerle kendi arasında başka hiçbir milletle olmayan, kalıcı ve değiştirilemez bir ilişki yaratmıştır. (2) Bu ilişki, Tanrı'nın başka herhangi bir milletle kuracağı herhangi bir ilişkiye göre çok üstün bir değere sahiptir. (3) Yahudi inancı, Tanrı'nın Yahudilerle kurduğu bu ilişkinin merkezinde yer alır.⁵ Tevrat'ta bu seçilmişliğin delili olarak sunulan bazı ifadeler yer alır. Örneğin,

3 Eugene Korn, "Extra Synagogam Sallus Est? Judaism and the Religious Other", *Religious Perspectives on Religious Diversity*, ed. Robert McKim (Boston: Brill, 2016), 54.

4 Yahudi düşünce geleneğinin en etkili isimlerinden biri olan Musa b. Meymun (*Maimonides*) (1138-1204), ebedi yaşam için metafizik bilginin gerekli olduğuna ve bu bilginin herhangi bir millete özgü bir nitelik olmadığına inanmıştır. Ona göre Tanrı'nın gerçek bilgisi kendini Tanrı'ya adanmış bütün insanlara açıktır. David Novak, *The Image of the Non-Jew in Judaism* (Liverpool: Littman Library of Jewish Civilization, 2011), 153-175.

5 Jerome Gellman, "Jewish Chosenness and Religious Diversity – A Contemporary Approach", *Religious Perspectives on Religious Diversity*, ed. Robert McKim (Boston: Brill, 2016), 23.

Tesniye 7:6'da geçen ifade şöyledir: "Siz Tanrınız Rab için kutsal bir halksınız. Tanrınız Rab, öz halkı olmanız için, yeryüzündeki bütün halkların arasından sizi seçti." şeklindedir. Levililer 20:26'da geçen başka bir ifade ise şudur: "Benim için kutsal olacaksınız. Çünkü ben Rab kutsalım. Bana ait olmanız için sizi diğer halklardan ayrı tuttum." Seçilmişlik inancının, ona yüklenen anlam farklılaşsa da Yahudi teolojisi açısından oldukça merkezi bir konuma sahip olduğu açıktır.

Yahudi seçilmişlik anlayışında, İbranice karşılığı *kadoş* olan kutsallık veya seçilmişlik aynı zamanda ayrışma anlamına gelir. Yani İsrailoğulları'nın ahitlerle ulaştığı seçilmişlik, *dini öteki* ile bir karşıtlığa atıfta bulunmaktadır.⁶ Seçilmişlik kavramı ele alınırken, en temel sorulardan biri, Tanrı'nın neden başka bir millet yerine özellikle İsrailoğulları'nı seçtiğidir. Bir diğeri ise Tanrı'nın herhangi bir *seçilmiş halka* neden ihtiyaç duymuş olabileceği sorusudur. Bu soruların net bir cevabını bulmak elbette pek mümkün değildir. Ancak kendisini seçilmiş bir millet olarak gören Yahudilerin buna bir cevabının olması beklenir. Burada gündeme gelmesi muhtemel bir başka soru da bu seçilmişliğin vehbî mi yoksa kesbî bir nitelik taşıdığına dairdir. Yani İsrailoğulları Tanrı tarafından seçilmiş bir kavim kılınırken, bu durum Tanrı'nın onlara dönük tek taraflı sevgisiyle mi ilişkilidir, yoksa onların özel nitelikleri mi bu seçilmişliği hak etmelerini sağlamıştır?⁷ Bu durum Yahudi dini geleneği içinde tartışılan bir meseledir. Tanah'ın meseleyi ele alma biçimiyle Talmud'da seçilmişliğe dair dile getirilenler nispeten farklılaşmıştır.

Yahudiler kendi soylarını Hz. İbrahim'e dayandırırılar. İsmail'in annesi Hacer'in Mısırlı bir câriye olmasına mukabil, İshak'ın annesi Sare'nin Hz. İbrahim'le aynı soydan geldiğine inanılır. Nitekim Yahudi geleneğinde seçilmişlik inancı, sadece Hz. İbrahim'den değil İbrahim ile Sare'nin çocukları İshak ile devam eden soyun seçilmesi şeklinde ortaya konulmaktadır. İbrahim'in ve sonrasında Yakup'un seçilmesinde ve özdeş biçimde İsmail ve Esav'ın devre dışı bırakılmasında iman ve teslimiyet gücünden çok, belli bir nesebi kollayan şartların etkili olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, nesep yönüyle İbrahim-İshak-Yakup (12 oğlu ile) çizgisini tek taraflı olarak öne çıkaran bu anlayış, İsrailoğullarının

6 Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 102.

7 Bu meseleye dair Tevrat ve Kur'an'da dile getirilenler arasında nispi bir paralellik gözlemlenmektedir. Tesniye 7: 7-9: "Rabb'in sizi sevmesi ve sizi seçmesi, bütün kavimlerden daha çok olduğunuz için değildi; bilakis siz bütün kavimler içinde en az olanıydınız. Fakat Rab sizi sevdiği ve atalarınıza ettiği andı tutmak istediği için sizi (Mısır Kralı Firavun'un) elinden kurtardı." Duhan, 44: 30-33: "Gerçekten İsrailoğulları'nı aşağılayıcı bir azaptan, Firavun'un işkencesinden kurtarmış olduk. O haddi aşan, ululuk taslayan birisiydi. Bunları, bilerek (çağdaşları olan) diğer topluluklara göre seçkin kıldık ve onlara, kendileri için apaçık imtihan içeren mucizeler verdik." Yani burada İsrailoğulları'nın seçilme nedeninin onların sahip olduğu eşsiz birtakım nitelikler olmadığına güçlü şekilde atıf yapıldığı görülmektedir.

seçilmişliğini ve seçilmişliğin değişmezliğini haklı çıkarma çabasına matuftur denilebilir.⁸

Seçilmişlik teorisinin gözden geçirilmesini gerektiren şey, Yahudilerin seçilmişlik inancının etnik ve dini bir üstünlüğü çağrıştırması sebebiyle diğer dinlerin aşağılanmasını onaylayacak yorumlamalara her zaman açık olma tehlikesidir. Günümüzde seçilmişliğin bu şekilde yorumlanması, yalnızca diğer halklara ve diğer dinlere karşı düşmanca bir tutum değil, aynı zamanda Yahudiliğin kendi içinde de ciddi bir teolojik açmaza sürüklenme riski taşımaktadır.⁹ Yani İsrailoğulları'nın seçilmişliğinin üretmesi muhtemel dışlayıcılık ile Tanrı'nın suretinde yaratıldığına inanılan insanın ilahî kurtuluşunun cihanşümüllüğü arasında çözümlenmesi gereken bir çelişki vardır.

Seçilmişlik kavramının İsrailoğulları'nın tarihinde ilk olarak Babil'e sürgün sonrasında ortaya çıkan kimlik probleminin bir çözümü olarak şekillendiği düşünülür. Sonrasındaki farklı yorumları ise yine farklı şartların ürünleri olarak görmek en makul yaklaşım olacaktır.¹⁰ Seçilmişlik, Yahudi tarihinin her döneminde özgün şeklini ve içeriğini koruyan homojen bir inanç değildir. Farklı siyasi ve sosyo-kültürel şartlara bağlı olarak, Yahudilerin kendilerinden olanlara yönelik tutumu düşmanlıktan hoşgörü ve dostluğa kadar farklı biçimler almıştır. Yahudilerin içinde buldukları şartlara bağlı olarak *dini ötekine* yönelik tutumları bazen oldukça dışlayıcı veya mahkûm edici iken bazen ise daha toleranslı olabilmıştır. Bu durum seçilmişlik inancına yüklenen anlamın değişimine bağlanabilir.

Hem teolojik hem de tarihsel olarak miras alınan terimlerle anlaşılan seçilmişlik inancı, İsrailoğulları için tarih boyunca her zaman Yahudi kimliğinin canlılığı açısından önemli olmuştur. Salime Leyla Gürkan seçilmişlik fikrinin modern öncesi zamanlarda kutsallık, daha sonra misyon ve modern zamanlarda hayatta kalma terimleriyle ilişkilendirilebileceğinden bahseder. Yahudi seçilmişliğinin teolojik, felsefi ve sosyolojik boyutları böylece tarihsel bağlamları içinde, özellikle de Hıristiyanlık, modernite ve Holokost'un meydan okumalarına verilen yanıtlar olarak değerlendirilebilir. Yahudi seçilmişlik anlayışının değişken yapısını şu şekilde değerlendirmek mümkündür: İsrailoğulları modern öncesi dönemlerde kendisinde din ve etnisitenin birlikte varlık bulduğu kavimdi. Erken

8 Salime Leyla Gürkan, "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2005), 39-40.

9 Angela Kim Harkins, "Biblical and Historical Perspectives on 'the People of God'", *Transforming Relations, Essays on Jews and Christians throughout History, In Honor of Michael E. Signer*, ed. Franklin T. Harkins (Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2010), 319-339.

10 Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk* (İstanbul: Ayışığıkitapları, 2005), 50,58.

modern dönemden itibaren evrensel kurtuluşu da önemseyen dini bir topluluğa dönüştü. En nihayetinde ise hem gerçek hem de manevi anlamda hayatta kalmak için uğraşan etnik bir topluluğa evrilmiştir.¹¹

Özellikle Rabbinik literatürün şekillenmesinde, Hıristiyanlığın rakip bir din olarak yükselişinin önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu süreç seçilmişlik fikrinin sosyal olarak aşağı ve dini olarak üstün olmak üzere ikircikli bir Yahudilik duygusu yaratarak birbirini takip eden dönemlerde Yahudi seçilmişlik fikrinin doğası üzerinde de önemli bir etki gücüne sahip olmuştur. Ayrıca Tanah ve Rabbinik literatürde, bu dünyada olduğu kadar gelecek dünyada da diğer halklardan ayrı bir etnik-dini kategori olarak İsrailoğulları'nın ebedi kutsallığı (seçilmişliği) vurgulanmıştır.¹²

Yahudi seçilmişlik anlayışında erken modern dönemden başlayarak yeni bir anlayışın izlerine rastlanır. Bu dönemde modern öncesi dönemin *seçkinlik* teması yerine *misyon* ön plana çıkar. Evrenselciliğe dayanan yeni bir Yahudi seçkinlik anlayışı inşa edilmiştir. Bu dönemde özellikle, Reformcu Yahudilik, Yahudiliği seçkinliğe dayalı dışlayıcı bir din yerine misyona dayalı evrensel bir din olarak yeniden tanımlamıştır. Yahudiler de aynı şekilde evrensel bir amaç için çabalayan bir kavim olarak tanımlanmıştır. Onlar sadece kendi kurtuluşunu bekleyen seçilmiş bir halk değil, aynı zamanda evrensel kurtuluş için çalışan sorumlu bir millet olarak yorumlanmaya başlanmıştır. Bu nedenle seçilmişlik sadece bir statü değil, aynı zamanda bir sorumluluk ve adalet temelinde yeryüzünde kurtuluşu tesis edecek evrensel misyon manası taşımaktaydı.¹³

Holokost'un ortaya çıkardığı yeni şartlar ise seçilmişlik inancına dair yeni yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Holokost sonrası terimiyle işaret edilen, Altı Gün (1967) ve Yom Kippur Savaşları'ndan (1973) sonra başlayan, Yahudi acı ve mağduriyetine vurgu yapan hayatta kalma teolojisinin yanı sıra Yahudi seçilmişliği ve birliğinin Yahudilerin kendilerini tanımlamalarında temel motivasyon haline geldiği dönemdir. Bu şekilde Holokost sonrası söylem, Yahudi seçilmişliğinin tanımlamasının evrenselci bir temelden tekrar içe kapanmaya ve korumacılığa yönelik dönüşümüne işaret eder. Bu dönüşümle birlikte Yahudilerin insanlığa eşsiz katkılarına dair modern retoriği yerine, dini ve seküler versiyonlarıyla birlikte Yahudinin özel ve seçkin değeri söylemi daha belirgin hale gelmiştir.¹⁴

11 Salime Leyla Gürkan, *The Jews as a Chosen People* (London&New York: Routledge, 2009), 2-4.

12 Gürkan, *The Jews as a Chosen People*, 7-44.

13 Gürkan, *The Jews as a Chosen People*, 45-112.

14 Gürkan, *The Jews as a Chosen People*, 113-184.

İsrailoğulları'nın seçilmişliğiyle ilgili olarak Yahudi geleneği içerisinde ısrarla vurgulanan konu, Tanrı'nın İsrailoğulları'na yönelik ezeli sevgisidir. Peki bu sevginin sebebi nedir? Bu soruya cevap bağlamında, Rabbinik gelenekte tüm milletler içinde sadece İsrailoğulları'nın Tevrat'ı kabul ettiği şeklinde bir gerekçe yer alır. İsrailoğulları'nın Mısır sürgününde ahlaklı ve birlik içinde kalabilmesinin Tevrat'ı almaya hak kazanmalarında güçlü bir gerekçe oluşturduğuna inanılır. Bu argüman şöyle ilginç bir başka boyuta daha taşınır: Tüm insanlık içinde yalnızca İsrailoğulları Tevrat'ı almaya layık olduğundan, Tanrı dünyayı yaratmadan evvel onları seçip kutsamış ve onlara Tevrat'ı emanet etmiştir. Yani İsrailoğulları'nın Tanrı nezdindeki sevgisi ve seçilmişliğinin köklerinde başka milletlerin cesaret edemediği Tevrat'ı kabule gönüllü olmuş olmaları yatmaktadır. Ayrıca bu vahyin tek bir kişiye değil, yalanda uzlaşması mümkün görünmeyen bir topluluğun tüm bireylerinin tanıklık edeceği şekilde iletilmiş olması onun özel oluşuna dair bir işaret olarak yorumlanır. En azından *On Emir*'in böyle verildiğine dair güçlü bir inançtan bahsedilebilir. Dolayısıyla İsrailoğulları'nın vahiyle ilişkisinin eşsiz bir nitelik taşıdığına yönelik bir inanç söz konusudur. Bu inancın seçilmişlik fikri ile bağlantısını kurmak zor olmasa gerekir.

Tevrat ile Yahudiler arasında yukarıda bahsedilen türden özel ilişkinin varlığına inanç bazı açıklamaları zorunlu hale getirir. Tüm insanların yaratıcısı olan Tanrı'nın belirli bir halkla (Yahudiler) bir ahit yapması nasıl yorumlanabilir? Evrensel Tanrı ile seçilmiş bir millet arasında yapılan ahit gerçeği arasındaki gerilim, bu ahdin evrensel bir niteliğe sahip olduğu iddiası ile çözülmeye çalışılır. Nitekim Tanrı'nın Yahudi halkını seçmesinin amacının tüm insanlığa hizmet etmek olduğuna inanılır.¹⁵ Tevrat'ta geçtiği şekliyle Hz. Musa'dan önce Hz. İbrahim'le yapılan ahdin başında Tanrı Hz. İbrahim'e şunları söylemiştir: "Sen bir bereket olacaksın, senin (ve soyunun) aracılığıyla yeryüzündeki bütün uluslar kutsanacak." (Yaratılış 12:2-3); "Doğru ve adil olanı yaparak yolumda yürümeyi oğullarına ve soyuna buyursun diye İbrahim'i seçtim. Öyle ki, ona verdiğim sözü yerine getireyim." (Yaratılış 18:19). Bu ifadeler ahdin anlamını İsrailoğulları açısından daha da berrak hale getirmektedir. Dolayısıyla dünyanın İsrailoğulları için değil, tam tersine İsrailoğulları'nın dünya için yaratıldığı inancı temellenmektedir.

İsrailoğulları'nın seçilmişliği meselesinin, örneğin bir Müslüman açısından bu kadar ciddiye alınmasının en önemli gerekçesi Kur'an'da bu seçilmişliğe işaret

15 Korn, "Extra Synagogam Sallus Est? Judaism and the Religious Other", 53.

olarak yorumlanabilecek bazı ayetlerin bulunmasıdır.¹⁶ Dolayısıyla bu durum bir Müslüman açısından Yahudi seçilmişliği meselesinin doğru bir düzlemde ele alınmasını gerektirmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Kur'an'da seçilmişlik ile nimet verme arasında güçlü bir bağ kurulduğudur. Yani bu iki durumun birlikte zikredilmiş olması seçilmişliğin nimet vermekle anlamlı hale geleceğini göstermektedir. Diğer taraftan İsrailoğulları söz konusu olduğunda, onların ilahî rahmete kavuşmaları, yalnızca kendilerine vahyedilene uyma şartına bağlanmıştır. Bu durum yapılan ahdin önemine atıf olarak yorumlanabilir.¹⁷

İsrailoğullarıyla yapılan ahdin sorumlulukla bir ilişkisinin olduğundan bahsedilirken aslında onların yaşadıkları tecrübelerin tüm insanlık için önemli dersler içerdiği inancına bir atıf yapılmaktadır. Jerome Gelman'a göre insanlık tarihinde kayıp ve başarısızlık, ıstırap ve hayal kırıklığı hep var olagelmıştır. Bu gerçek Yahudi halkının tarihinde de kendini göstermektedir. Yahudi tarihi uzun bir zulüm ve acılar, kısıtlamalar ve tecritler silsilesinden oluşur. Ancak tüm bunlar Tanrı'nın lütfunun bir halkın sıkıntıları arasından parlamasıyla noktalanmıştır. Bu şekilde Yahudi halkı, kişinin hayatını nasıl anlayacağı ve en karanlık gecelerde umudunu nasıl koruyacağı konusunda bir model teşkil etmektedir.¹⁸ Böylesi bir yorumlama biçimi seçilmişliğin sadece bir seçkinlik değil sorumluluk içeren bir konum olduğu fikrinin altını doldurmaktadır. Bu sorumluluk hissini İsrailoğulları'nın kendilerinden olmayan insanlara bakışlarını nasıl etkilediği sorusu, üzerinde durulmayı gerektiren bir meseledir.

2. Seçilmişlik inancı ile Dışlayıcı Söylem Arasındaki İlişki

Yahudiliğin dini çeşitliliğe bakışında seçilmişlik kavramının merkezi bir rolü olduğu açıktır. Bu seçilmişliğin şöyle soruları gündeme getirmesi muhtemeldir: En genel olarak dünyada varlığı yadsınamaz olan dini çeşitlilik, seçilmişlik fikri açısından olumlanacak bir değer midir, yoksa gelecekte bir noktada üstesinden gelinmesi umulan bir olgu mudur? Seçilmişlik duygusu Yahudilerin diğer dinlere mensup insanların inançlarına yönelik genel tutumunu nasıl etkiler? Bu tutumda hoşgörü, baskılama veya kayıtsızlıktan hangisi daha belirgindir? Diğer taraftan Yahudi geleneğinde dini çoğulculuk fikrinin onaylanması bir ideal midir yoksa sadece pragmatik bir taviz olarak mı değerlendirilmelidir?

16 Duhân 44:32 "Biz İsrailoğulları'nı bir bilgiye göre âlemlere üstün kıldık". Bakara 2:47 "Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi diğer topluluklara üstün kıldığımı hatırlayın." Casiye 45:16: "Biz, şüphesiz İsrailoğulları'na da kitap, hüküm ve peygamberlik verdik; onları güzel şeylerle rızıklandırdık ve kendilerini diğer topluluklardan üstün kıldık." Bakara 2:40 "Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaad ettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının."

17 Gürkan, "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", 33, 51.

18 Gellman, "Jewish Chosenness and Religious Diversity – A Contemporary Approach", 30.

Seçilmişliğin nasıl yorumlanacağı meselesi önemlidir. Yahudi dini geleneği içinde seçilmişliğin başka dinler açısından anlamı farklı şekillerde yorumlanabilmiştir. Bazı yorumlarda vahyin evrenselliğine atıf yapılırken, bazılarında ise vahyin tikelliği vurgulanır. Rabbi Yohanan, Tanrı'nın (Sina Dağı'nda) söylediği her sözün yetmiş dile bölündüğünü söyler. (*Şabat 88b*) Rabbinik literatürde, "yetmiş dil" dünyanın bilinen yetmiş milletini ifade eder. Dolayısıyla, bu ifade Tanrı'nın *On Emir'i* dünyanın tüm uluslarına ilan ettiği anlamına gelir. Ayrıca Tanrı'nın bütün insanların özgürce kendisine gelmesini arzuladığını gösterir. Ancak Tanrı, Yahudilere yaptığının aksine diğer insanları zorlamaz. Önemli olan, Tanrı'nın dünyanın diğer uluslarına yaptığı çağrının, O'nun İsrailoğulları'nı seçmesiyle eşzamanlı olarak gerçekleşmesidir. Yahudilerin ilahî seçilmişliği aynı anda tüm insanlığa bir çağrı olarak yankılanır.¹⁹ Yine Rabbinik literatürde Tevrat'ın Sina Çölü gibi özgür ve herkese açık bir yerde verildiği ifade edilir. Şayet Tevrat İsrailoğulları'nın topraklarında verilmiş olsaydı, Yahudiler diğer milletlere karşı dışlayıcı bir tavır takınabilirlerdi. Sina vahyi çölde herkese açık bir şekilde verildiğine göre, onu kabul etmek isteyen herkes için bu pekâlâ mümkündü. Bu durum Tevrat'ın tüm halklar için verildiğinin açık bir işareti olarak yorumlanabilir.²⁰

Buna karşılık, Rabbinik gelenek içinde Tevrat'ın İsrailoğulları'na ait olduğu şeklinde bazı yaklaşımlar da yok değildir. Örneğin, Tesniye 33:4'de şu ifade Tevrat'ın İsrailoğulları'na ait olduğu fikrine zemin teşkil eder: "Yakup'un topluluğuna miras olarak, Musa bize yasayı verdi." Yani Sina vahyinin İsrailoğulları'na özel olarak verildiğine, sadece onların buna cesaret edebildiğine veya sorumluluk alabildiğine vurgu yapılmaktadır. Bunlar Yahudi dini geleneğinde birbiriyle bağdaşmayan iki ayrı değerlendirmedir. Peki hangisi doğrudur? Tanrı'nın vahyi evrensel midir yoksa sadece seçilmiş Yahudi milletiyle mi sınırlıdır? Bu sorular üzerinde değerlendirmeler yaparken Nuh Ahdi ile Sina Ahdi'nin ürettiği çifte ahit teolojisini göz önünde bulundurmak gerekir.

Yahudi teolojisinin şekillenmesinde teorik ilkelerle birlikte İsrailoğulları'nın yaşadığı deneyimler de önemli görülmüştür. İnsani deneyimler ve ilahî olana dair kavrayışlar geliştikçe Yahudi teolojisi de dönüşmüştür. Yahudilerin, kendilerinden olmayanlara ve onların inançlarına yönelik tutumları, tarih boyunca yaşanmış inişli çıkışlı tecrübelerden oldukça yoğun şekilde etkilenmiştir. Buna

19 Gellman, "Jewish Chosenness and Religious Diversity – A Contemporary Approach", 28.

20 Marc Hirshman, "Rabbinic Universalism in the Second and Third Centuries", *Harvard Theological Review* 93 (2000), 101-115.

iyi bir örnek, Yahudilerin Hıristiyanlığı nasıl değerlendirdiği konusudur.²¹ Birinci ve ikinci yüzyıllarda, ilk Hıristiyanlar “tahammül edilen küçük bir azınlık” olarak kabul edilmişti. Daha sonra Hıristiyanlık, Yahudilikten ayrılıp öncelikle Yahudi olmayanların dini haline geldikten sonra, teslis ve enkarnasyon inançları sert şekilde reddedilmişti, zira bu inançlar pür tektanrıcılığı ihlal ediyordu. Ancak Orta Çağ’ın sonlarındaki bazı Rabbinik yorumlar, Hıristiyan Avrupa’da Yahudi teolojisinin sadece Yahudilerin pür tektanrıcılığına inanmasını gerektirdiğini vurgulamaya başlamıştır. Diğer taraftan Hıristiyanların teslis inancı tümüyle reddedilmemiş, onun göklerin ve yerin gerçek Tanrısına işaret ettiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu tutumun özellikle Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerde yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasi değişimler nedeniyle, Orta Çağ’ın sonlarında moderniteye kadar Avrupa Yahudileri için normatif Yahudi öğretisi haline geldiği söylenebilir.²²

Dinlerin evrenselci hakikat iddiaları ikircikli bir mantık sergilemektedir. Bu bakış açısı, bir taraftan tüm insanlara Tanrısal bir sevgi, lütuf ve kurtuluş imkânı sağlama potansiyeli taşımaktadır. Ancak evrenselci doktrinler aynı zamanda emperyal bir nitelik de taşırlar. Bu doktrinlerin Yegâne hakikati temsil ettiklerine dair güçlü ön kabulleri, doğaları gereği başka hakikat iddialarını kendi bünyelerinde eritme isteğine yol açmaktadır. Buna boyun eğmeyenlerin ise gayrimeşru ilan edilmesi oldukça olağan bir tepki olarak kabul edilir. İsaiah Berlin, *hakikatin* ne olduğu ve nasıl elde edilebileceği sorusuna cevap ararken ortaya çıkan en büyük problemin insanın ona tek başına sahip olduğuna güçlü şekilde inanması olduğunu söyler. Bir insanın sadece kendisinin haklı olduğuna, hakikate dair derin bir kavrayışa sahip olduğuna ve aynı fikirde olmayan başkalarının yanlışta ısrar ettiğine inanması tehlikeli bir kibirdir. Bu, kişinin kendi ulusu, dini geleneği ya da tüm insanlık için tek bir hedef olduğuna ve bu hedefe ulaşmak için her türlü acıya katlanmaya degeceğine inanmasını sağlar. Buradaki asıl problem, insanlığın başını ağrıtan en temel soruların tek ve biricik gerçek yanıtının olduğu ve bu yanıtın da kişinin kendisinin, mensubu olduğu topluluğun ya da liderinin tekelinde olduğuna inandırıcıdır.²³ Yahudi seçilmişliğine olan inanç böylesi bir duygunun dışa vurumu olarak değerlendirilebilir.

21 Diğer taraftan Orta çağ Avrupa’sında Hıristiyanlar ise Yahudiliği gayrimeşru saymış ve Yahudileri sosyal ve ruhani dışlanmışlar olarak muamele görmeleri gereken inançsızlar olarak görmüşlerdi. Yahudilerin inatçılığı ve evrensel Hıristiyan inançlarına karşı yadsıma içinde olmaları, onlara aşağılama, ayrımcılık, din değiştirme ve fiziksel zulüm uygulamak için gerekçe oluşturmuştur. Korn, “Extra Synagogam Sallus Est? Judaism and the Religious Other”, 44.

22 Korn, “Extra Synagogam Sallus Est? Judaism and the Religious Other”, 41-42.

23 İsaiah Berlin, *Liberty*, ed. Henry Hardy (New York: Oxford University Press, 2002), 345.

Yahudi dini geleneğinde Nuh ve Sina Ahitleri üzerinden şekillenen çifte ahit teolojisi, Yahudilerin kendi tikel (dışlayıcı) teolojik inançlarından ödün vermeksizin, dini çeşitliliğin meşruiyetini, Yahudi olmayan dini geleneklerin ikincil de olsa bir değer taşıdığını ve onlara hoşgörü gösterilebileceğini kabul etmek için geniş bir alan yaratmaktadır. Fakat burada sınır putperestliktir. Putperestliğin tanımı Yahudiliğin *dini öteki*yi kabulünü ve meşru dini çoğulculuğun sınırlarını belirlemenin anahtarıdır. Yahudi teolojisinde putperestlik ahlaki ve ruhsal açıdan kabul edilemez olanı temsil eder. Yahudi kutsal metinleri putperestliği o kadar sert bir şekilde değerlendirmiştir ki, Tanrı'nın İsrailoğulları'na vaat edilmiş topraklara girdiklerinde, putperest hiçbir canın hayatta kalmasına izin vermemelerini emrettiğini dile getirmektedir.²⁴ Yahudiler açısından putperestlerin durumuna yönelik bu kesin tavrın Nuh Ahdi çerçevesinde putperestler dışındaki *dini öteki* ile ilgili teolojik çoğulculuğa ve pratik hoşgörüye belirli sınırlar ile izin verdiği görülür.

Yahudiler diğer insanları Yahudi yapmakla olmasa bile Nuhî yasaya davetle mükelleftir. Hz. İbrahim, Yahudi geleneğinde ahdî sorumluluğun en tipik örneğidir. Hz. İbrahim'in bu durumu, Nuhî ahdin bağımsız geçerliliği ile birlikte, Yahudi tarihinin neredeyse tamamında İsrailoğulları'nın başkalarını Yahudiliğe davetten kaçınmalarının başlıca nedenidir. Zira bunu yapmak için teolojik bir gereklilik yoktu. Bugün bile Yahudi olmayanları Yahudiliğe döndürme konusunda belirgin bir gönülsüzlük söz konusudur. Ancak Yahudiler, kendilerinden olmayanları Yahudi yapmaya yönelik herhangi bir imada bulunmaksızın, evrensel Nuh ahlakı doğrultusunda etkilemek gibi dini bir yükümlülüğe sahiptir. Nuhî Ahitten tüm insanların refahı için endişe duyma ve mümkün olan her durumda ahlaki bağlılık gösterme sorumluluğu beklenir. Musa Ahdi'nden ise başkalarını Yahudilere özgü dini gerekliliklere ve taahhütlere zorlamaktan kaçınma sorumluluğu çıkar.²⁵

Yahudi peygamberler; Yeşaya, Mika, Amos Zekeriya ve Yeremya Mesih dönemini tektanrıcılığa bağlı, şiddetten arınmış, uyum ve barış içinde yaşayan bir toplum olarak tasvir eder. Tüm halklar Tanrı'nın ahlaki otoritesini ve temel

24 Yasa'nın Tekrarı 20:16-18: "Ancak Tanrınız Rab'bin miras olarak size vereceği bu halkların kentlerinde soluk alan hiçbir canlıyı yaşatmayacaksınız. Tanrınız Rab'bin size buyurduğu gibi, onları (Hitit, Amor, Kenan, Periz, Hiv ve Yevus halklarını) tümüyle yok edeceksiniz. Öyle ki, ilahlarına taparken yaptıkları iğrençliklere uymayı size öğretmesinler, siz de Tanrınız Rab'be karşı günah işlemeyesiniz." Yahudi literatüründe bu emrin ahlaki sorunları üzerine kapsamlı tartışmalar için bk. Katell Berthelot vd. (ed.), *The Gift of the Land and the Fate of the Canaanites in Jewish Thought* (New York: Oxford University Press, 2014); Avi Sagi, "The Punishment of Amalek in Jewish Tradition: Coping with the Moral Problem", *Harvard Theological Review* 87/3 (1994), 323-346.

25 Korn, "Extra Synagogam Sallus Est? Judaism and the Religious Other", 54.

ahlaki değerleri kabul etmeye başlamıştır, ancak insanlığın farklı ulusları ayrı dini kimliklerini korumakta ve evrenin tek Yaratıcısına kendi yöntemleriyle ibadet etmektedir.²⁶ Görünen o ki Nuh Ahdi üzerinde dönen tartışmalar ahlak felsefesindeki doğal yasa teorisine atıfta bulunmaktadır. Buna göre insanların büyük bir bölümü Nuh Ahdi çerçevesinde doğal yasa teorisinin temel iddiasını onaylayacak şekilde ahlakın evrensel temel ilkelerini kavrayabilecek ve birtakım erdemleri içselleştirebilecek bir potansiyele sahiptirler.²⁷

Dinlerin çeşitliliği, insan ruhunun karmaşıklığı ve insan kültüründeki geniş farklılıklar göz önüne alındığında, prensipte Tanrı'ya verilebilecek farklı yanıtları ifade eder. Gellman'a göre tam da bu nedenle, Yahudiler sadece diğer dinlerin bu yedi Nuhî yasaya uygunluğuyla değil, aynı zamanda Tanrı'nın çağrısına bir yanıt olarak bu dinlerin ayrıntılı içeriğini öğrenmekle de ilgilenmelidir. Çünkü her din, tüm insanlığın temel bir ortaklığının bulunduğu insan ruhunun derin bir yerinden kaynaklanır.²⁸ Gellman'ın, kapsayıcılığı da çağrıştıracak bir *açık dini dışlayıcılık* savunusu yaptığı görülmektedir. *Açık dini dışlayıcılık* ile bir yandan sadece tek bir dinin tüm gerçek temel inançlara sahip olduğu, diğer yandan da başka dinlerin de dini hakikatler, belki de kendilerine özel hakikatler içerebileceği ihtimalinden bahsetmektedir. Diğer dinlerin Tanrı'nın çağrısına olumlu yanıtlar olarak kabul edebilir unsurlarına saygı duyulabilir. Fakat diğer dinlerin bazı yanlış temel inançlara sahip olduğunu düşünmeyi onları aşağılamak olarak görmez. İnançlar bir dinin Tanrı'nın çağrısına özgürce verdiği yanıtın bir parçası olacaktır. Bu yanıtın içine birtakım insani unsurların sızması sürpriz olmaz. Ama bu yanıtın değeri büyük ölçüde onun samimiyetine ve Tanrı'yla ilişki kurmadaki başarısına bağlı olacaktır. Bir din temel inançlarıyla Tanrı'ya ulaşmayı kolaylaştıracak nitelikte olduğu sürece saygıyı hak eder. Tanrı'nın başka bir ulusu değil de Yahudileri seçmesi Yahudilerin üstünlüğüne dair ima ya da işaret olarak algılanmamalıdır. Çünkü Yahudiler Tanrı'nın amacına ulaşması için bir araçtan başka bir şey değildir. Bu da Tanrı'nın sevgisini tüm halklara duyurmak ve tüm ulusların özgürlük ve sevinç içinde Tanrı'ya ulaşmasını mümkün kılmak amacına matuftur.²⁹

Tanrı'nın bir milletle yaptığı ahit acaba diğer milletleri dışlayan bir kibir iması taşımakta mıdır? Sina Ahdi çerçevesinde Yahudiler Tanrı tarafından eşsiz bir şekilde seçilmişse, Yahudiler, Yahudi olmayanları teolojik ve ontolojik olarak

26 Korn, "Extra Synagogam Sallus Est? Judaism and the Religious Other", 55.

27 Mustafa Çakmak, *Ahlâk, Tanrı ve Yasa* (İstanbul: İZ Yayıncılık, 2019).

28 Gellman, "Jewish Chosenness and Religious Diversity – A Contemporary Approach", 34.

29 Gellman, "Jewish Chosenness and Religious Diversity – A Contemporary Approach", 35.

daha aşığı, Tanrı ile kendileri arasındaki ilişkinin sadece arka plan gürültüsü olarak görmeye başlayabilir. Bu tür bir dışlayıcılık, teolojik evrenselciliğı sıklıkla karakterize eden *dini öteki'* nin üzerindeki baskıyı azaltmaya değil, bunun tam tersi olan kayıtsızlığa ve düşmanlığa yol açabilir. Yapıcı dini çoğulculuğun anahtarı, dışlayıcı ve evrenselci teolojik iddiaların kutupları arasında dikkatli bir şekilde gezinen hassas bir diyalektiktir. Yahudiler bu diyalektiğı ancak bugün gerçekten test edebilirler. Yahudiler yaklaşık iki bin yıl boyunca Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'ya dağılmış zayıf bir azınlıkken, Hıristiyan ya da Müslüman olsun, aralarında yaşadıkları çoğunluktaki Yahudi olmayan nüfusa karşı nadiren aktif hoşgörüsüzlük sergilemişlerdir. Ancak belki de bunun tek nedeni bunu yapacak kudret ve araçlardan yoksun olmalarıydı. Sürgündeki Yahudiler dini ilkeler ve Yahudi öğretileri nedeniyle mi, yoksa yalnızca üzerinde çok az kontrol sahibi oldukları tarihsel koşullar nedeniyle mi çoğulcu ve hoşgörülüydüler? Bu soruyu iyi değerlendirmek gerekir.³⁰

Dini çeşitlilik karşısında bir erdem olarak hoşgörü, hoşgörüsüzlük uygulayabilme kudreti bir kenara bırakılarak değerlendirilemez. Bugün İsrail devletinde dünyadaki tüm Yahudilerin yaklaşık yarısının egemen ve çoğunluk statüsüne sahip olması, Yahudilerin hoşgörü ve kabul edilebilir dini çeşitliliğe olan bağlılığını ahlaki, siyasi ve sosyal düzeylerde sınamaktadır. Ne çoğulculuk ne de hoşgörü mutlak bir değerdir ve bu değerlerin uygun sınırları bugün hem İsraili politikacılar hem de dini otoriteler arasında hararetle tartışılmaktadır. Söz konusu olan, İsrail'deki egemen Yahudi çoğunluğun, Yahudi olmayanların ve inançlarının onurunu, eşit haklarını göz ardı eden dar bir şovenizmin kurbanı olmadan ulusal bütünlüğünü sürdürüp sürdüremeyeceğidir. Trajik bir şekilde, Tanrı'nın Yahudi halkına seçilme ve vaat edilmiş topraklarda hak ya da mülkiyet bahşedildiğı inancı ile temellenen dışlayıcı ahdi bu dışlayıcıların Tanrı'nın suretinden yaratılmadan kaynaklı evrensel insani eşitliğı, yerleşik yabancıların haklarını ve Nuh Ahdinin doğal kıldığı dini çeşitliliğin meşruiyetini inkâr etmelerine yol açmıştır.³¹

Görüldüğü üzere, mutlak evrenselcilik kolayca zararlı bir emperyal tuma yol açabilirken, bunun tam tersi olan aşırı tikelcilik ideolojisi de sorunlu bir dini dışlama doktrinine dönüşme riski taşımaktadır. Bu durum bir taraftan Sina Ahd'i ni bu topraklardaki herkes için mutlaklaştırmaya, dini emperyalizm ve hoşgörüsüzlük politikasını desteklemeye yönlendirilmektedir. Diğer taraftan

30 Korn, "Extra Synagogam Sallus Est? Judaism and the Religious Other", 53, 56-57.

31 Korn, "Extra Synagogam Sallus Est? Judaism and the Religious Other", 57.

Yahudi mistik geleneği *Kabala* içindeki bazı dışlayıcılar Yahudilerin ontolojik olarak başka inanç mensuplarından üstün olduğu inancını beslemektedir. Yahudi ontolojik farklılığı ve üstünlüğü iddiasının itici gücünün büyük bir kısmı, Yahudi mistisizminin Orta çağdaki temel metni olan Zohar'dan ve Kabala geleneği içindeki mistik yorumculardan gelmektedir. Örneğin Haham Yitzhak Ginsburg'un Yahudilerin ontolojik üstünlüğüne dair ırksal teorisi, yine en açık örneği Musa b. Meymun tarafından ortaya konan rasyonalist Yahudi düşünce ve ahlak anlayışına doğrudan karşı çıkmaktadır.³²

Yahudiler Kenan/Filistin topraklarının kendilerine vaat edildiğine inanmışlardır. Bu vaat sürekli ertelenmiş, İbrahim, İshak, Yakup ve onun oğulları yalnızca vaatle yetinmişlerdir. Vaat edilmiş topraklardaki Yahudi yerleşimi Yeşua zamanında başlamış, Davut ve oğlu Süleyman ile son bulmuştur. Daha sonra Yahudiler bu topraklardan Babil'e sürülür. Bu sürgün teolojik olarak önemli değişimleri de beraberinde getirir. Bu sürgünden dönen Yahudilerin vaat edilmiş toprakları MS 70 yıllarında Romalılar tarafından ele geçirilir ve mabet (Süleyman Mabedi) yıkılır. Bu durum Mesih düşüncesinin alt yapısını oluşturur. Yani İsrailoğulları soyundan Mesih gelecek ve vaat edilmiş topraklar tekrar Yahudilerin hükümranlığına girecektir.³³

Yahudi seçilmişliği inancı aynı zamanda kendilerine vaat edildiğine inanılan topraklar üzerinden kendini açığa vurur. Bu inanç Yahudilerin bu topraklarda yaşayan Yahudi olmayan insanlarla olan ilişkilerinde çok belirleyici bir rol üstlenmiştir. Siyonizm tam da bu vaat edilmiş topraklarda tekrar Yahudi varlığını baskın kılmaya çalışan bir siyasi hareket olarak ortaya çıkmıştır. Siyonizm teriminin kökü zion (sion) dur, Kudüs ile eş anlamlı kullanılmıştır. Bu ideoloji Filistin dışındaki tüm Yahudileri vaat edilmiş topraklarda toplanmaya çağırmakta, böylece Süleyman Mabedi'nin Siyon Dağı'nda inşa edileceği inancını dikte etmektedir.³⁴ Siyonizm, başlangıçta Yahudilerin vaat edilmiş topraklara dönüşünü arzulayan ve Yahudi yaşamının orada yeniden canlanmasını isteyen seküler Yahudi milliyetçilik ideolojisinin adıydı. Ortodoks Yahudiler, başlangıçta kutsal topraklara dönüş çağrısına Mesih henüz gelmediği gerekçesiyle karşı çıkmışlardır. Verdikleri ahitle ilgili olan bu durum 1967 yılına kadar devam etmiştir. 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında vaat edilen toprakların ele geçirilmesi

32 Korn, "Extra Synagogam Sallus Est? Judaism and the Religious Other", 58.

33 Baki Adam, "Yahudilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 227-230.

34 Hamza Üzüm, *Yahudilikte Öteki: Bir Şeytanlaştırma Sürecinin Teo-Politikliği* (Ankara: Astana Yayınları, 2023), 20.

Siyonistlerin Tanrı tarafından onaylandığı şeklinde yorumlanmıştır. Daha önce seküler Siyonistlerin bu teşebbüsünü eleştiren Ortodoks Yahudilerin bir kısmı daha sonra bu durumu kanıksamış ve hatta bu topraklardan nispi olarak çekilme tartışmalarında çekilmeme yönünde güçlü bir irade ortaya koymuşlardır.³⁵

Peki Siyonistler dünyadaki Yahudileri Filistin topraklarında birleşmeye davet ederken nasıl bir motivasyonla hareket etmişlerdir? Siyonistler bu amaçlarına ulaşmak ve tüm Yahudileri Filistin topraklarında toplamak için gerçek tarih anlayışından uzak mitolojik bir tarih inşa etmiştir. Bunu yaparken Yahudi kutsal metinlerindeki mitlerden yararlanmışlardır. Zira iki bin yıldır birbirlerinden oldukça farklı coğrafyalarda varlıklarını sürdüren ve neredeyse ortak bir dili, kültürü ve değerleri kalmamış insanları Filistin’de toplamak ancak böyle mümkün olabilirdi. Aşkenaz, Mizrahi ve Sefarad Yahudilerinin İsrail’de tek bir millet olma projesi zor süreçler geçirse de kısmen başarılı olmuştur. Yarattıkları mitolojik tarih anlatısı homojen bir Yahudi milleti var olduğu varsayımından hareket etmiş, bu noktada seçilmişlik inancı önemli bir işlev görmüştür.

Yahudi tarihinde sürgün mitosunu Yahudi kimliği açısından son derece önemlidir. Kral Davut ve Süleyman’ın hükümlerinden sonra Kenan topraklarından Babil’e sürgün ve tekrar vaat edilmiş topraklara dönme isteği ya da Musa’nın İsrail oğullarını kölelikten kurtarması ve Yeşua’nın İsrailoğullarını Kenan topraklarına götürebilmesi Siyonist anlatının önemli bir parçasıdır. Bu durumda Siyonistler açısından Filistin toprakları orada yaşayanların değil, sürgüne gidip tekrar oraya dönenlerin olacaktır. Bu, şu anlama gelir; vaat edilmiş topraklarda kim yaşarsa yaşasın oranın asıl sahibi Yahudilerdir. Holokost sonrası tıpkı geçmiş sürgünlerden dönüş gibi, zaten hak sahibi oldukları vaat edilmiş topraklara bir dönüş mitosundan bahsedebiliriz. Bu bağlamda İsrail kurulurken genel tutum şu şekilde ifade edilebilir: Yahudilerin bir vatanları yoktu, Filistin’de de gerçek anlamda bu toprakların sahibi bir millet yoktu. O zaman bu topraklar gerçek(!) sahibine rücu etmeliydi. Bu ifadeler seçilmişlik fikrinin sonunda gelebileceği seviyeyi ifade açısından oldukça berrak bir durum ortaya koymaktadır.

Sonuç

İsrailoğulları Antik dönemden bugüne bir millet olarak varlığını sürdürebilmiştir. Dünyanın farklı bölgelerinde yüzyıllarca farklı siyasi ve sosyo-kültürel şartların içinde yaşamış olsalar da bunu başarabilmişlerdir. Bu durumun güçlü bir motivasyonun ürünü olması beklenir. Zira İsrailoğulları tarih sahnesine

35 Adam, “Yahudilik”, 232-234.

çıkıldığı günden bugüne aynı isimle günümüze ulaşmış yegâne etnik-dini bir toplum olmakla diğer milletlerden ayrılmaktadır. Seçilmişlik inancının onlara bu motivasyonu sağlamış olabileceği ihtimali yadsınamaz. Fakat bu seçilmişlik kavramına yüklenen anlamın Yahudi dini geleneği içinde farklı şekillerde yorumlandığını da dikkatten kaçırmamak gerekir. Dini anlamdaki seçilmişlikten ne anlaşıldığı *dini öteki* ile ilişkinin içerik ve boyutunu önemli ölçüde belirlemiştir.

Büyük oranda ahitler ve vaat edilmiş topraklar üzerinden şekillenen Yahudi dini geleneği, kendileri için Sina Ahdi ve Yahudi olmayanlar için ise Nuh Ahdi olmak üzere çifte ahit teolojisi benimsemiştir. Bu durum tüm dini geleneklere aynı değeri atfetmese de sınırlı bir dini çoğulculuğa izin verir. Ancak Yahudi geleneğinde bu çoğulculuğun ve buna bağlı olarak gelişen dini hoşgörünün sınırları putperestlikte son bulur. Yani putperestlere bu ikili ahit ayırımında yer yoktur. Yahudi dini geleneğinin bu ahitler çerçevesinde hem dışlayıcı hem de evrenselci boyutları söz konusudur. Seçilmiş bir millet olarak Yahudiler, Tevrat'ta İbrahîmi ahitten kaynaklanan özel teolojik bir misyona, Sina vahyinden kaynaklanan benzersiz Yahudi dini yükümlülüklerle sahiptir. Diğer taraftan ise tüm insanların Tanrı'nın suretinde yaratılmış olduğu gerçeği göz önüne alındığında tüm insanlık için ortak temel ahlaki yükümlülükler vardır. Yahudilik her zaman bu iki dürtü arasında diyalektik bir gerilim içindedir. Temel mesele bu zıt kutuplar arasında denge kurabilmektir. Yani burada önemli olan, Tanrı'nın kendileriyle ahitler vasıtasıyla özel bir ilişki kurduğuna inanan İsrailoğulları'nın meseleyi nasıl ele aldığıdır. Seçilmişlik fikri Yahudi dışlayıcılığın mı yoksa Tanrı'nın sorumluluk verdiği bir millet olma bilincinin mi ana taşıyıcısı olacaktır?

Günümüz dünyasında tecrübe edilen dini çeşitliliğe dönük Yahudi teolojisinin genel tavrı tarih boyunca bağlama göre değişkenlik gösterebilmiştir. Bu durum dini hoşgörü kavramına yüklenen anlamın da zaman zaman değişmesine sebep olmuştur. Dinler özünde pasifist ya da hoşgörülü olmadığı gibi özünde şiddet yanlısı ve hoşgörüsüz de değildir. Dinlerin kutsal metinleri ve teolojilerinden bazen barış ve hoşgörüye dair anlamlar çıkarılırken, bazen de hoşgürsüzlük ve düşmanlık çıkartmak mümkün olabilmektedir. Burada tarihsel şartların ve sosyo-kültürel iklimin belirleyiciliği yadsınamaz. Örneğin, günümüzde büyük ölçüde hoşgörülü ve çeşitliliği kabul eden Hıristiyanlık, Orta Çağ'da kendisinden olmayanlara karşı hiç de hoşgörülü değildi. Benzer süreçler başka dinler ve mensupları açısından da geçerlidir. Meseleyi Yahudiler özelinde değerlendirdiğimizde onların sürgün dönemlerinde büyük ölçüde pasifist ve hoşgörülü olduğu söylenebilir, ki uzun süre böyle devam etmiştir.

Fakat günümüzde askeri ve siyasi anlamda güçlü bir ülkeye ve güçlü hamilere sahip olmaya başladığında Yahudi hoşgörüsüzlüğü ve hatta zalimliğinin en kötü örnekleri açığa çıkmaya başlamıştır. Bu hoşgörüsüzlüğü aşan zalimliğin elbette teolojik boyutları aşan siyasi sebepleri vardır. Fakat günün sonunda teolojik ve siyasi sebepler iç içe geçmektedir. Dolayısıyla, belirli bir zamanda bazı dinler diğerlerinden daha fazla hoşgörüsüzlüğe, aşırılığa ve şiddete meyilli olsa da herhangi bir inancın bu konuda değişmez aslı bir doğası yoktur, sadece bir dini topluluğun tarihin belirli bir zamanında ortaya koyduğu eylemler, düşünceler ve tanıklıklar vardır.

Bir dinin özünü veya karakterini tanımlayan her zaman kutsal metinler veya teoloji olmayabilir. Bir inanç topluluğun kutsal metinleri nasıl yorumladığı ve teolojilerini nasıl şekillendirdikleri ve söz konusu inancın günün sonunda ne tür bir insanın ortaya çıkışına vesile olduğu, dinin gerçek anlamını açığa çıkarır. Bu bağlamda seçilmişlik inancının teolojik tartışmaların ötesine geçen sonuçları olabilmektedir. Dolayısıyla bir Yahudinin diğer dinlere ve mensuplarına yönelik tutumlarında farklı boyutları olan sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Seçilmiş bir kavim olarak Tanrı ile yapıldığına inanılan ahit tüm insanlığa dönük bir sorumluluk hissi yaratabilir. En azından böyle olması umulur. Fakat diğer taraftan bu ahdi bir kibir ve şovenizm malzemesi yapıp kendileri dışındaki insanların topraklarını ve haklarını gasp etmeye meşruiyet kazandıran bir motivasyona dönüştürmek de mümkündür. Burada asıl belirleyici olan, Yahudilerin nasıl bir tercihte bulunacağıdır.

Kaynakça

- Adam**, Baki. "Yahudilik". *Yaşayan Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 205-277. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Berlin**, Isaiah. *Liberty*. ed. Henry Hardy. New York: Oxford University Press, 2002.
- Berthelot**, Katell vd. (ed.). *The Gift of the Land and the Fate of the Canaanites in Jewish Thought*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Çakmak**, Mustafa. *Ahlâk, Tanrı ve Yasa*. İstanbul: İZ Yayıncılık, 2019.
- Çakmak**, Mustafa. *Dinsel Kapsayıcılık*. İstanbul: İZ Yayıncılık, 2014.
- Demirci**, Kürşat. *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2005.

- Gellman**, Jerome. "Jewish Chosenness and Religious Diversity – A Contemporary Approach". *Religious Perspectives on Religious Diversity*. ed. Robert McKim. 21-36. Boston: Brill, 2016.
- Gürkan**, Salime Leyla. *Anahatlarıyla Yahudilik*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Gürkan**, Salime Leyla. "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2005), 25-61.
- Gürkan**, Salime Leyla. *The Jews as a Chosen People*. London&New York: Routledge, 2009.
- Harkins**, Angela Kim. "Biblical and Historical Perspectives on 'the People of God'". *Transforming Relations, Essays on Jews and Christians throughout History, In Honor of Michael E. Signer*. ed. Franklin T. Harkins. 319-339. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2010.
- Hirshman**, Marc. "Rabbinic Universalism in the Second and Third Centuries". *Harvard Theological Review* 93 (2000), 101-115.
- Korn**, Eugene. "Extra Synagogam Sallus Est? Judaism and the Religious Other". *Religious Perspectives on Religious Diversity*. ed. Robert McKim. 37-62. Boston: Brill, 2016.
- Novak**, David. *The Image of the Non-Jew in Judaism*. Liverpool: Littman Library of Jewish Civilization, 2011.
- Sagi**, Avi. "The Punishment of Amalek in Jewish Tradition: Coping with the Moral Problem". *Harvard Theological Review* 87/3 (1994), 323-346.
- Üzüm**, Hamza. *Yahudilikte Öteki: Bir Şeytanlaştırma Sürecinin Teo-Politiği*. Ankara: Astana Yayınları, 2023.